

A vogul nép ősi hitvilága.

(Hatodik közlemény.)

A vogul-osztják pogányság tanítása szerint is egyedül az istenek istene, *Numi-Tārém* égi atya *mindentudó* és *mindenható*; de a bálványszellemek tudása, ereje és képessége azért szintén összehasonlíthatatlanul tökéletesebb az emberénél, úgyhogy ez méltán kereshet amazoknál, mint hozzája némileg közelebb álló lényeknél támogatást számtalan ügyes-bajos dolgában. Azt a mi gondolatunkat, hogy *isten mindent lát*, a vogul istenidéző igék úgy szemléltetik, illetőleg fejezik ki, hogy az istenség szeme olyan nagy mint az Ob folyó — tehát kiterjed a vogulok és osztjákok egész ismert világára —; az ismétlés párhuzamos szó-lásában pedig: olyan nagy mint egy tó. «*Ob-szemü férfiu vagy; mint az Ob, oly nagyságú szemedet ragyogtasd lefelé!*» (*Ās sampä xum āsēn; Ās jāni' samēn jol-vāllālāln!* II: 325.) mondja a REGULYTól följegyzett egyik középzovai istenidéző ige, mely helynek változata a másokban (II: 335.): «*Tó nagyságú szemes férfi, tó nagyságú szemed végét ragyogtasd alá! Éleslátó szemü férfi vagy, szemed végét ragyogtasd alá!*» (*tūr jānit sampä xum, tūr jānit sam-qulēn jol vāllālāln! nāñkilēn sampä xum āsēn, sam-qulēn jol-vāllālāln!*). A Konda folyó Jevra mellékvízének vidékén is mondják: «*Ob szemü nagy Törém atyám, tó szemü nagy Törém apuskám (Oas sämp jāni Törēm jāum, tūr-sämp jāni Törēm toalēm; II: 379.)*. A Világügyelő-férfíhoz intézik e szavakat: «*Ob nagyságú szemes férfi, tó nagyságú szemes férfi, Ob szélességü szent szemeckéd, tó nagyságú szent szemeckéd hadd ragyogjon ide!*» (*Ās jānit sampä xum, tūr jānit sampä xum! Ās pāñxwit jelpiñ samkēn, tūr jānit jelpiñ samkēn tī' voss postili!* II: 359—60.). A Lozva forrásánál

lakó hét «víz szentjének» is mondják: «*Ob nagyságú szemü nép, Ob nagyságú szent szemed ide hadd ragyogjon! (Ās jānit sampā māxum, Ās jānit jelpiñ samēn tī' voss postilālnūw! II : 385.)*, valamint a Paszēt-bálványnak: «*Tó nagyságú aranyos szemü fejedelmecském, Ob nagyságú aranyos szemü fejedelmecském . . . Ob nagyságú szent szemecskéddelel óh bár pillantanál ide, fejedelem! (tūr jānit sorñi āterakēm, Ās jānit sorñi sam āterakēm . . . Ās jānit jelpiñ samkentel, āter, tī' voss ānkwätālnūn mōnt! II : 423.)*. Hogy a bálvány látását a sötétség nem akadályozza, igazolja e déli szólás: *popi-sām soxtēñ tēl*: «*a bálvány szemétől felgöngyölt éjtszaka*» = «*a bálvány éber szemétől részeiben összerakott (értsd: átvirrasztott) éjtszaka*» (III : 200.). Megfelelője ennek ПАТКАНОВ irtisi osztják énekgyűjtéseiben: *tōñx-sēm pētleem āt*: «*bálványszem sötét éjjel*», melyben t. i. csak a bálvány szeme lát.

Azt a felfogást, hogy Isten mennyei lakában meghallgatja a hozzája fohászokdók könyörgéseit, bálványszellemeire alkalmazva szintén vallja a vogul-osztják pogányság, csakhogy az istenség e hatalmához *rendkívül nagy s finom hallású fület* föltételez, vagy legalább ezzel fejezi ki azt a gondolatot, hogy az istenség halló képessége túlterjed a természetesség határain. Ép úgy, mint a szeme, az istenségnek füle is oly nagy, mint az Ob, vagy egy tó; ezért mondja a lozvai istenidéző ige a Világügyelő férfit «*Ob nagyságú füles férfiúnak, tó nagyságú füles férfiúnak*» (*Ās jānit palpā xum, tūr jānit palpā xum ; II : 359.*), kit a Felső-Szoszva vidékén is ekkép szólítanak: «*Tó nagyságú szent fülecskéd, Ob nagyságú szent fülecskéd ide hadd figyeljen! (tūr jānit jelpiñ palkēn, Ās jānit jelpiñ palkēn tī' voss sujtnūw! II : 314.)*. A Paszēt-bálványt szintén hasonló szavakkal kérelelik, mondván: «*Tó nagyságú szent fülecskéddelel óh bár hallgatnál ide, király!*» (*tūr jānit jelpiñ palkēntel xān, tī' voss xōntēmlālnūn mōnt! II : 423.*). Nyilván ezen — a szem jelzésének különben egész szabályosan megfelelő — kép igen felötölő szertelensége okozta ama változat létrejöttét, melyben az istenség füle nem a tóhoz, hanem a tavi tündérrózsa (v. vízi tők) nagy kerek leveléhez (*tūr-lōpant*) van hasonlítva, s pl. a felsőlozvai «Víz-szentjéhez» így imádkoznak: «*Tavi tündérrózsa-level füles nép, tavi tündérrózsa-level [nagyságú] érzékeny füled ide hadd hallgatózzék!*» (*tūr-lōpant palpā māxum . . . tūr-lōpant sa'ilēm palēn tī' voss xāntēmlālnūw! II : 385.*). E mel-

lett rendszeresen kiemelni az istenidéző ige az istenség fülének rendkívüli érzékenységet, mely olyan, mint a fekete kacsáé (*sānki*), vagy a császármadaré (*qulax*), így a középzovai imádságban: «Tavi tündérrózsa-levél nagyságú füles férfi (*tür-lāpānt jānit palpā xum*), tavi tündérrózsa-levél nagyságú füled végét konyítsd alá (tkp. helyezd le); jóhallású fekete kacsához hasonlóan jóhallású füles férfi jóhallású fekete kacsához hasonlóan jóhallású füledet konyítsd alá!» (*sujin sānki sujin palpā xum, sujin sānki sujin palēn jol ūntāln!* II : 335.). Ez imádság változatában a megfelelő hely következő: «Tavi tündérrózsa-levél fülű férfi, obi tündérrózsa-levél fülű férfi, félénk fekete kacsá fülű férfi a félénk fekete kacsához hasonlóan jó hallású füledet konyítsd (csapd) lefelé!» (*tür-lāpānt palpā xum, Ās-lāpānt palpā xum, xuri sānki palpā xum, xuri sānki sujin palēn jol-vāytāln!* II : 325.). A Világügyelő-férfihez intézett szavak: «Félénk császármadaréhoz hasonlóan érzékeny füled, tó nagyságú szent füled hadd hallgasson ide!» (*xuri qulax sa'ilem palēn, tür jānit jelpin palēn tī' voss sujti!* II : 359.); «császármadár porczogós [füléhez hasonló] két füles, neves Aranyos óh bár ide hallgatnál!» (*šisir-morxo norān kit pal namiñ Sorūi, tī' voss xōntēmlēnūn mōnt!* II : 349.); «félénk kacsához hasonlóan érzékeny fül, hallgasd meg!» (*xuri sānki sa'ilem pal, xōntamlāln!* II : 323.), mely utóbbi szólás a «Víz-szentjének» felsőzovai idéző igéjében is előfordul (II : 382.).

Az isteni mindenhatóság eszméjének megfelelő fejletlen gondolat, melylyel a vogul néphit a bálványszellemek természetfölötti erejét magyarázza: «a bálványnak hét fogása, istennek hét fogása» (*pupi' sāt piš, tqrēm sāt piš*), vagy más kifejezéssel: «a bálványnak hét ügyessége» (*pupi' sāt āpēr*). Erre hivatkozik az imádság, midőn a Világügyelő-férfiúhoz a következő szavakat intézi: «Az erdő szerencséje elmúlt, a víz szerencséje elmúlt: Numi-Tqrem atyád elé bálványi hét fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda (N. T. jāyēn pupi' sāt pišēntēl, tqrēm sāt pišēntēl), könyörögj érettünk» (II : 370—1.). Ugyancsak e «bálványi hét fogásával» viheti végbe pl. a Világügyelő férfi azt a csodát, hogy midőn menyasszonyáért *Kul-qtēr* ipjának házába lép s ott semminemű lakodalmi készséget nem talál, «a maga lakó városából rántja oda egyik szögleténél fogva hét ajtótámasztóval zárt hambárját s fiúnak, leánynak enni való lakodalmi étel jön» (II :

292—3.). A «lenn lévő lábas istenkék lábbeli hét ügyességét» veszi észre a mennyei atya égi hajlékában nevelt zsenge korú *Kul-āter* s mivel azt tapasztalja, hogy amaz istenkék ügyességük folytán az emberektől «jeles pénzt, jó áldozatételt szereznek» (*jolēn ālnē la'ilēn pupi' la'ilēn-ke sāt āpēr totawē : namēn āln, jāmēs puri tan vī-ēt*), neki is vágya támad arra, hogy *Numi-Tārēm* atyja a földre bocsássa, a hol «jeles pénzt, jó ételáldozatot» ő is szerezhetne (II : 289.). Mert megjegyzendő, hogy a «bálványi hét fogás» egyszersmind a *kuł-oknak*, az alvilág szellemeinek is osztályrésze (*kuł sāt piš* II : 289.); minélfogva rendes kapcsolat e fogalom kifejezésére : *pupi' sāt, kuł sāt piš*. Ezt emlegeti a Kaltēs-leány nászregéje (II : 295, 296.), melyben a hőslő ifjú ezen csodaerőnél fogva képes szárcsontjából egy darabot levágni, abból nyilat faragni, útjában egymás után elválni lábaitól, testtörzsökétől, úgy hogy csak feje gurúl tovább s ez is egy kovács-műhelyben izzó vasüllőre kerül, ott kalapácsal ütik, majd lepattan, visszafelé gurul; eléri törzsökét, hozzá kapcsolódik; eléri lábát, hozzá kapcsolódik; visszanyeri eredeti épségét.

A bálványhatalom természetesen nem egyenlő mértékben osztályrésze minden istenségnek; van «hatalmas isten, erős isten» (*nañrā tārēm, vā-ñ tārēm*; II : 4.), vagy más jelzéssel: «nagy isten, nagy bálvány» (*jāni' tārēm, jāni' pupi'*; III : 189, 192.) s van gyöngö, azaz «apró isten, apró bálvány» (*lai tārēm, lai pupi'*; III : 227; IV : 94, 95.), illetőleg: «lombszeles ág közét járó kis isten, tűleveles ág közét járó kis isten» (*tq-w-çal jālmiñ māñ tārēm, tāl-çal jālmiñ māñ pupi'*; II : 416.), vagy — mint a medvét nevezik — «vessző közét futkosó kis isten» (*ñir-çal çajtñē māñ tārēm*; III : 218.). Szinte megvető ez a kifejezés: *ajēmkitēm la'ilēñ nāj, ajēmkitēm tquliñ tārēm* «apró-cseprő lábas istennőcske, apró-cseprő szárnyas isten», kik a Leplä-torkolati öregtől «nagyon félnek» (*saka pilawē*; II : 136.). Nagyobb hatalmának érzetében mondja a lopmuszi isten: «Magam fölött ha lábas isten jelentkezik, ha szárnyas bálvány jelentkezik: mint a tó vizét úgy iszom meg (*num-pālēn la'ilēñ tārēm, tquliñ pupi'-ke nē'ili : tur-vit aje'im*; II : 278.) s mint egykori versengésében győztes félt nevezik «hét bálvány, hat isten között győztes férfiúnak» (*sāt pupi' çaltē, sāt tārēm çaltē vorīñ çum*; u. o.). Ugyanily czíme van a pelimi istenségnek: «Mindenfelé levő hét istent szétosztott Aranyos, mindenfelé levő hét bálványt szétosztott

király) (ʒotāl ālné sāt tārém urtém Sqrüü, ʒotāl ālné sāt pupi' urtém ʒān; II : 403.), valamint a Tuchtá-torkolati női bálvány is «*hét bálványt, hét istent szétosztó istennő*» (sāt pupi', sāt tārém ũrtpeḡ nāj; IV : 234.). A Jütim-sās-beli isten hatalmát ekkép adja tudtúl híveinek: «*Fücskák, ha én hozzám könyörögtök, egy oldali szárnyamat ha meglebbentem: a föld egész nagyságában megfordul; más oldali szárnyamat ha meglebbentem: a víz egész nagyságában megfordul; hét bojtos szent ostorom midőn meglegyintem: az ülő szent föld egész nagyságában megmozdul*» (II : 430.). Hatalmánál fogva neveznek több istenséget «*királynak*» (ʒān), így a lopmuszit (II : 276.), a pelimit (II : 403.) s a Világügyelő férfit (II : 353.).

Mindenesetre nem terjed a bálványszellem hatalma annyira, hogy úgy mint a bibliai istennek valamit csak akarnia vagy kimondania kelljen ahhoz, hogy az mindjárt meg is legyen. A pogány istenek az ő «*hét fogásukkal*» ugyancsak fáradoznak, míg céljukat elérhetik. «*Oldalas világ hét oldala szerint forgolódunk, módos világ hét módja szerint forgolódunk*» (uriñ tārém sāt ur jāñzeu, ārtiñ tārém sāt ārt jāñzeu), azaz «*minden oldalát megforgatjuk az ügynek s minden módját megkíséreljük*», mondják magukról a Pasēt mēñkw-ek czélzással a samántól követelt feladat rendkívüli nehézségére. Szintígy emlegetik a Világügyelő férfira vonatkozólag a hozzá intézett imádságban: «*Egykor, midőn inségünkben hozzá fordultunk, Aranyos király, midőn egykor téged idéztünk, te mint hét oldalú oldalas fa forogsz vala* (hogy kérésünket teljesítsed; sāt urp' uriñ jiw, nañ jāñxe'in; II : 353.) s ennek megfelelőleg egyik czíme is ez istenségnek: «*Hét oldalú oldalas király*» (sāt urpü uriñ ʒān; II : 356.). — Van eset rá, hogy képtelennek is jelentik ki magukat a megoldandó feladatra, mint a Paszēt-bálvány következő szavaival: «*Bárha a mindenfelé levő szárnyas sok istent, a mindenfelé levő lábas sok bálványt [segélykérés czéljából] a lombleveles fa hét közében mind megmozgatom, a tüleveles fa hét közében mind keresgélem: a lombleveles fa hét közéből, a tüleveles fa hét közéből semmiféle módos fának módját ki nem eszelhetem, semmiféle oldalas fának oldalát nem győzöm (= semmi módját nem találom, semmi szerét nem tehetem), semmiféle tanácsos állat tanácsát nem találom (nē mat ārtiñ jiw ārtā at ārtēle'im, nē-mat uriñ jiw urā at vērmate'im, nē-mat lāñziñ wj lāñzā at ʒānte'im; II : 418.). E. szavakhoz azt*

jegyzi meg a közlő, hogy az idézett bálványszellem fölé még sok más hatalmasabb *pupi'* van helyezve; a samán ezekhez küldi, hogy eszközölje ki segedelmüket. Erre az idézett bálványszellem nem szívesen vállalkozik; «mert fél, hátha amazok megharagusz-
nak reá; azután meg *a járása is sok, egyik pupi' a másikhoz küldözgeti*».

De bár látja az ember, hogy isteneinek is *korlátolt* a hatalma, ne vegye a «bálványi hét fogást» csekélybe s ne képzelje, hogy ehhez *ember is* eljuthat. «Egykor» — így mondja a Kaltës-leány regéje — «*ha az ember korabeli világ fog támadni, az embernek fia bálványi hét, ördögi hét fogásomat keresve ne erőlködjék!*» (*χanal, élém-χālēs jisih̄ tārēm ūntti-pel élém-χālēs-pījēn pupi' sāt, kul sāt pišēm ul voss náwlawē!*); mert úgy jár, mint e regében a Városfejedelem-öreg fia, ki látván, hogy mikép boldogult az isteni hőslő (ki valószínűleg nem más, mint a Világügyelő férfiú) a nőszerzésben, maga is úgy akart nőt szerezni s bárha amaz lebeszélni igyekezett őt vállalkozásától, unszolásával addig nem hagyott fel, míg az isteni férfit kísérőül nem nyerte. Ennek segedelmével célját el is érte, de harmadnapra házával együtt tűz emésztette el: «*További élet fényes napjait megélni ő nem akarta*» (*ēlālē ālnē posiñ χātālne ālunkwē taw at tanjēs*) — mondja okulásúl a rege (II : 310.).

A mindenek égi atyjától nyert hatalmukat a bálványistenségek híveik javára értékesítik, tehát nem afféle, mindenkép rosszakaratú, csak önzéstől vezérelt démonok, a minőknek őket az elfogúltság s fölületes vizsgálat festi. Az istenség elméje szentséges, aranyos; gondja mindenkire terjedő: olyan nagy mint az Ob, mint egy tó. «Nyomorúságos sok kedveskéd, szomorúságos sok magzatkád» — mondják a Paszët-bálványnak — «ím hozzád könyörgünk: *aranyos elmécskéd, királyi elmécskéd* bár előre buzogna (= bár megsajnál nál bennünket; *sorñi-ŋamtikēn, χān-ŋamtikēn ēlāl voss χulilālnū*; II : 425.). A Lozvfő «Víz-szentjei» az imádság szerint: «*Ob nagyságú, tó nagyságú szentséges elméjű nép*» (*Ās jānit, tūr jānit jelpiñ ŋamtpā māχum*), melyet arra kérnek, hogy «Ob-víz, tó-víz [módjára fölbuzgó] szentséges elméjét a futó víz fölé, az omló viz fölé, ide buzogtassa» (*Ās-vit, tūr-vit jelpiñ ŋamtēn tī'*; *voss χulitēnūlēn!* II : 386.). A Jütim-sās-beli istenkének elméje: «*Mint az Ob, mint a tó, [olyféle] aranyos, szentséges elme*» (*Ās sārni, tūr sārni jelpiñ ŋamt*;

II : 430.). Az utóbbi két jelzővel szemlélteti az imádság a Világügyelő férfi elméjét is (II : 351, 360.), melyeken kívül még a következőkkel találkozunk: «Fölbuzgó Ob-vízhez, fölbuzgó tó-vízhez [hasonlóan buzgó] véráldozatos, ételáldozatos elme» (*χυλiléné Ās-vit jiriñ nqmt, χυλiléné tür-vit puriñ nqmt*; II : 362.), «a hét földet körülforgó szentséges elme, fényességes elme» (*sāt mā jḡñḡñē jelpiñ nqmt, pasāñ nqmt*; II : 358, 352.), «tarka tomporú szent állatos (t. i. azt kívánó) elme» (*pēs ḡansāñ jelpiñ uj nqmt*; II : 314.). Ezekben a *nqmt* szó a «kedv, tetszés, jó indulat» kifejezése (v. ö. *nqmtēmnē pats* «kedvem kerekedett, megtetszett»), a *χυλilē* pedig a «forrásvíz buzgásához» való hasonlítás, a mint világosabban kitetszik az utóbbi idézetnek következő folytatásából: *nqmtēn χυλiléné tür-vit, χυλiléné Ās-vit, tī voss χυλilē!* «mint fölbuzgó tóvíz, mint fölbuzgó Ob-víz, buzogjon ide elméd» (azaz: «igyekezzék föltünni»); a közbeszédben: *nqmtēn χυλilēs* = «megsajnáltam, jó indulatom támadt iránta».

A bálványszellem itt leírt tulajdonságaiból következik az a hivatása, hogy természetfölötti erejével és képességeivel *elősegítse az ember boldogulását*. Mint a gyermek atyjához, az alattvaló urához, úgy folyamodik a hívő a bálványokban ábrázolt istenségekhez tanácsért s támogatásért különböző szükségében s bajában. Ezek mindenestre közelebb állanak hozzá, mint a magasban lakó mindenható égi atya; hiszen egykor — ha a mai köztudatban elhomályosult is emlékezete — e bálványistenségek *valóságos atyáik s uraik voltak*, s az ember mindenkor első sorban saját embertársai közt kereste s keresi segedelme eszközeit. Kisebb ügyekben, anyagi javak elérésében rendszeren elég magának a bálványszellemnek jóindulata; ha az ember ezt elérte, kívánságai teljessédek. Ime egy világosan szemléltető példa népköltési gyűjtéseimből (IV : 247—250.): «Kanyasing gazda, ha éjjeli ladikos, nappali ladikos vadászatának szerencsés útjára indul, hét jávorrall telj ladikkal téreget vissza. Egyszer [azonban azt veszi észre, hogy] éjjeli ladikos, reggeli ladikos vadászatának szerencsés útja meg van bűvölve (el van fogva: *pūvilime*). Kanyasing-gazda most igaz szemű szemes bűbájost keresgél. Földje hosszú földet, vize hosszú vizet bejárva a híres Pelim-torkolati bűbájoshoz érkezik, ki az igaz varázslat jó célját ekkép varázsolja: „Neked, Kanyasing-gazda, ladikos vadászatod szerencsés útja hogy kitől van megbűvölve?»

Hát, a melyet atyád hajlongva imádott, az az ételáldozatot fogyasztó rettenetes ételáldozatos bálványod (*pūri xāltēm pūriñ pupi' kapajēn*), ő bűvölte meg. Ezután ím vékony posztó sok göngyölegjét göngyölgesd te, vékony selyem sok tekercsét tekergesd te [a bálvány részére]; ennek utána ételáldozatos üsttel, esészével rendezz te ételáldozatot s aztán éjjeli ladikos, nappali ladikos vadászatod szerencsés útját járd csak te, figyeld meg csak! » Gazdánk megfogadja a bűbájos szavát, régi szerencséje visszatér s erre ő «ételáldozatot, véráldozatot fogyasztó rettenetes bálványát» ép úgy mint egykor apja gyakorolta «hajlongásaival buzgón imádjá». Halászati és vadászati szerencsét voltaképp minden bálványszellem adhat, mégis egyesek kiválóan híresek e részbeli befolyásuknál fogva. Böven ír már Noviczki arról, hogy a középbeli osztjások az «Obi öreget» (*Ās-anšux*) tartják a halak fő adományozójának; mivelhogy «a hal mind az övé; a vízi állatokat igazgatása alatt tartja s annyit bocsát belőlük mindenkinek birtokába, a mennyit akar». A fehérhegyi lúdbálványt ugyane szerző szerint főképp azért tisztelték, mivel «leghamarabb ad sok áldást s különösen vízi madarak zsákmányában juttat nagy bőséget» (l. fent). Gondatti értesülése szerint (20. l.) *Aut-jā ātēr* is arról nevezetes, hogy ő uralkodik a tenger halain s ezekből az égi atya akaratának megfelelőleg ő juttatja mindenkinek birtokába azt a mennyiséget, mely számára rendelve van.

Máskép áll a dolog, midőn nagyobb jelentőségű ügyekről, különösen az egészség s élet kérdéséről van szó. Az égi atya, *Numi-Tārem* az élet ura s a bálványszellemnek bármily nagy ereje sem képes a megállapított sorson változtatni hacsak nem *Numi-Tārem* akaratával s áldásával. Ez esetekben a bálványszellemek hivatása, hogy közbenjárói, ügyvédői legyenek az embernek, az érdemek híján közvetlenül nehezen megnyerhető főisten előtt; szerepük tehát ugyanaz, mint más vallásokban a «bűnösért könyörgő szenteké». Midőn a lozvaíi vogulok az «Aranyos fejedelemhez» imádkoznak, arra kérik, hogy «*Numi-Tārem atyád elé bálványi hét fogásoddal, isteni hét fogásoddal állj te oda; N. T. atyádnak [imitt] megrakott üstben három véráldozat; te könyörögj értünk!*» (*N. T. jāren pupi' sāt pišentēl, tārem sāt pišentēl nañ lūlsāln, N. T. jārennē pētēm pūt xūrem jir; nañ pojksēn!* II : 371.). Szintígy könyörögnek a Paszēt-bálványhoz:

«Leánynyal, fiúval teljes teli házunk végét a kór ruhaszárnya nagyon támadja, a betegség ruhaujja nagyon pusztítja; vajha [ama] hét istent szétosztó királyhoz, hat fekete sas röptényi magasságban lakó aranyos atyácskádhoz (t. i. N. T.-hoz) könyörögnél te érettünk; kinek a kelő nap teszi aranyos szemét, a nyugvó nap sugaraival [tündöklő] királyhoz siránkoznál te érettünk! (II : 424.). Midőn Ajász-isten hívei egészségükért imádkoznak s e végből az istenség áldozatokat rendel, megmondja, hogy «a gőzölgő edény gőzét, a füstölgő edény füstjét» ő veszi; de ezenkívül szükséges, hogy az áldozati állatok bőrét «az ujonnan nőtt kis fa ágára felakasszák», hogy ezt «Numi-Sorú atya jó szemmel, kegyes szemmel nézze» (N. S. *āsān portīn sam, pamiñ sam sunsi*; II : 17.). A Világügyelő férfi idéző igéjében is azt emlegetik, hogy az «ínséget szenvedő sok leány, sok fiú elsírta, elkönyörögte inséges siralma, inséges könyörgése a hét fekete sas magasságbeli atya lakó eleven színekkel ékesített ház hét ajtajához mint menő felhő kis fuvallata hatoljon föl oda, a hét hímszarvast, hét lovat összekötő áldozatos kötéllel (t. i. az áldozati állatokkal) együtt hatoljon föl oda!» (II : 319.). Hogy miképpen képzelik a bálványistenség ezen közbenjárását az atyaistennél, drámai módon adja elő a Világügyelő férfúnak múnkeszi idéző himnusa; íme az egyes jelenetek (II : 354—8.):

I. *Könyörgés, hogy a Világügyelő férfi menjen föl Numi-Sorú atyához*: «Sörényes állat szent alakjával vagy te, király, igézve. Mindenfelé levő nyilfegyveres, íjfégyveres sok magzatod könyörög hozzád, király: tarka csipőjű szent állatod hátán az arany fényes-ségű szent kantárszárát a magasból óh bár ide irányoznád! Ki [egykor] hét istent osztott szét: király atyádhoz, hét fekete sas [röptényi] magasságban lakó Fenséges-Aranyos atyádhoz óh bár emelkednél föl! A Fenséges-Aranyos atyád birtokát tevő aranyvízzel folyó, aranykilincses szent ház belsejébe bár oda belépnél; az ajtós ház ajtajába, óh király, bár oda állnál».

II. *Numi-Sorú atyának a Világügyelő férfúhoz intézett kérdése*: «Fiúcska, micsoda inséges világ insége ért téged, micsoda szűkös világ szüksége ért téged?»

III. *A Világügyelő válasza*: «Aranyos felséges atyám! Egykor igézettel előhozott abroncskarika módjára forgó hét vidékedet, hat vidékedet a kór kínja, a betegség kínja ragadta meg. Inséges subát, inséges botost öltött sok magzatod kóros hús kórjától, beteg csont

betegségétől érintve, fekete subájú alvilági járványvész ragadja el őket».

IV. *Numi-Sorní viszonzválasza*: «Hét oldalú oldalas (azaz: minden oldalát a dolognak megkisérlő) király, fiúcska! Tarka csipőjű szent állatod hátán menj alá, kedves! A mint később az alsó égre (azaz: a földre) érkezel, ha kór támadt: a kór kinyját oszlasd el; ha betegség támadt: a betegség kinyját oszlasd el! Inséges subát öltött sok magzatom leánynak, fiúnak jární való egyenletes föld drága szelét hadd járják tovább!»

V. *A könyörgő fogadalmat tesz a Világügyelő férfinak azon esetre, ha közbenjárása sikeres lesz*: «Az abroncskarika módjára forgó kerek hét világ, hat világ vidékén ezután hét véráldozattal, hét ételáldozattal állok előtted; hét vizes üstöt forralok, ujonnan növekedett kis fa tövéhez, a vizét im oda öntik... hét földet körülforgó szentséges elméd óh bár irányoznád javamra (óh bár megsajnálnál).

Mint ez idézetből is látjuk, nagy a bizalom a bálványistenségek közbenjárásának sikere iránt; kedves fiának kérését kegyesen fogadja az égi atya s a tőlük pártolt, kórtól gyötrött embert «szánalmába veszi» (*Numi-Tārēm āsānelnē sāli tax višsentawēt*; II: 408.). Természetes, hogy a Világügyelő férfi, kit a vogul-osztják mythologia *Numi-Tārēm* legkisebb s legkedvesebb fiának tart, egyzersmind legbefolyásosabb nála s mint ilyen a leghíresebb gyógyító isten. Róla mondja az idéző ige: «Arany-Kworész atyádtól, Arany-Fény atyádtól, hogy leányod lelkét, fiad lelkét megőrizd, arra vagy ígézetével rendelve (*Sorní-Kworēs āsēnnē, Sorní-Pos jāyēnnē ārin lili, pījēn lili ūruñkwē sātwāsēn*; II: 364.) s másutt: «Bármerre levő véráldozatos mellű hét magzatkád istent megindító hét beszéddel indít meg téged [szánalomra]: egy megrakott üst [felfőttének] ideje [elég, hogy] egy lelket megmentettél (fölemeltél) legyen; egy teli mert tányér [elfogyasztásának] ideje elég, hogy egy életet megmentettél legyen» (*pētēm pūt-sis lili ālmēlāsēn*; *γūnēm ānā-sis nāt ālmēlāsēn*; II: 369.). Az irtisi osztják hősének szerint *Ar-mīg zoj* («Sok-föld férfi» = Világügyelő) ruhája: «*életoldó ruha*» (*tīt ottetaj tēt = vog. lili q̄ltnē ta'il*); ő gyógyított már fiatal legény korában, midőn *Tari-pēs-nimālā-sq̄w* néven járta a világot s *Pārāparsēz* félszemű, béna es sánta szolgálit lehellelével épszemüekké, épkezüekké s eplábúakká tette (I: 9—10.). De a b e t e

gek gyógyítása nem pusztán az ő képessége és szabadalma, hanem általában hivatása a nagyobb tiszteletű bálványoknak. A *Jütim-sás* istenséget «embert megmentő (fölemelő) férfúnak (ēlēm-χālēs nāñχ-ālmēm χun; II: 428.)» czimezik, mivel segedelme oly sikeres, hogy a mint «folyami lúd módjára pipegő szájacskáját kinyitja, egy éj múltával, egy nap múltával erős csont, erős hús kerekedik ki a földből, kerekedik ki a vízből» (II: 429.). Gyógyulásért folyamodnak a lozvaí «Víz-szentjéhez» is. A lopmúsi istenke *gyermekvédő bálvány*, a mint következő szavaiból kitűnik: «*Most növekedett falubeli, városbeli sok gyermekem a kór ruhája, a betegség ruhája szélétől őrzöm őket (is jänimēm paul saw, ūs saw náurēmanēm tērēn-kēmplīnēl, χul-kēmplīnēl ūriänēm)* . . . a melyik lányom, a melyik fiam kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti: a hegyes karddal, az éles karddal járom körül» (t. i. így gyógyítom; II: 277—8.). A szigvatorkolati istenke nőszerező útjában egy öreg ember házába tért, ki betegen feküdt s áldozati fogadalom kapcsán könyörgéssel fordult isteni vendégéhez gyógyulásért: «Te én előttem minek is könyörgesz?!» — szól az istenke — «ezen fekvő oldaladról másik oldaladra fordulj, aztán állj föl, köpj véres köpést, azzal im meggyógyulsz» (II: 359.). E «rendelés» ugyan mód nélkül egyszerű, majdnem olyan, mint némely falusi kuruzslónké, de az istenségnek nem kell sok gyögyszer.

A buzgó tevékenység, melyet az előadottak szerint a bálványszellemelek az ember boldogulása s kedvező életsorsa érdekében kifejtenek, méltóvá teszi őket az ember hódoló tiszteletére s imádására. Megvan ennek lélektani alapja már a bálványok eredetében, hiszen ezek az elhúnyt *atyák* emlékjelei, tehát irántuk a kegyelet ugyanazon erkölcsi érzés kifolyása, melyet a mi vallási tanításunk ez igében hirdet: «Tiszteld atyádat s anyádat, hogy hosszú életű légy a földön!» A bálványtisztelet fejlődésének ezen kiinduló pontja magyarázza meg azt is, hogy az ember érintkezési módja istenségeivel nem rideg, hanem bizalmas; majdnem olyan, mint a gyermekeké valamely idősebb családtaggal szemben. Az ember bálványszellemeivel, mint már fentebb érintettük, tárgyal, tanácskozik, alkudozik esetleg illetlenül is, úgy mint ez minden háztájt előfordul. Az áldozatok alkalmával az ember isteneivel *vendégeskedik*; a hívők lakomájukhoz meghívják őket, etetik, itatják, távozásakor elkisérik, úgy mint valamely szeretett, becsült vendé-

get. Az istenség ilyenkor *együtt vígad* kedveltjeivel; ezért panaszo-
 ják az inségesek, hogy «hét szarvas állat áldozatos tereden *vígado*
 szárnyas hátú háttas istent [most] nem látunk» (*āitiñ sāt uj jiriñ*
kan num-pālēn ū lī lēne tawliñ sispā sisiñ tārēm at vāyūw; II:
 312.). Az ajándékdás részben hála, részben tisztelet kifejezése;
 nem — mint rendesen hiszik — *ír*, melynek fejében az ember
 okvetetlenül valamely megfelelő ellenszolgálatot vár. Kedvező
 anyagi viszonyok, sikeres vadászat, vagy halászat ép úgy indítják
 az embert tiszteletének ily módú kifejezésére, mint az inség, a
 mely utóbbi esetben is nem a kért dolgok *ellenértéke* az áldozat,
 hanem mintegy *kedveskedés* avval a természetes emberi felfogással,
 hogy ennek kapcsán az istenség inkább buzdúl kegyelemre. Nem
 különb ez az eljárás, mint midőn a mi társadalmunk embere szo-
 rúltságában ennek, vagy annak a szentnek fogadalmat tesz; papnak,
 barátunk pénzt küld, vagy a szegényeknek *áldoz*. Áll tehát a bálvány-
 tiszteletnél is a mondás: Megérteni annyi, mint félig megbocsátani.

Valamint eltérők a különböző bálványszellemek hatalmához
 fűzött képzetek, nem egységes az eljárás az irántuk tanusított tisz-
 telet nyilvánításának módjaiban és terjedelmében sem. A *házi* bál-
 ványnál nagyobb tiszteletben részesül a *falu*, vagy *nemzetség* bál-
 ványa s a hódolat még bővebb kifejezéseivel halmozza el a vallási
 élet azon istenségeket, melyeket a néphit *egész folyóvidékek urai*
 gyanánt fog föl. Legmagasabb fokon áll a bálványokban ábrázolt
 földi istenségek hierarchiájában a *Világügylő férfi*, kinek hatás-
 köre — mint ezt alább bővebben kifejtjük — az egész világra ki-
 terjed, minélfogva vogulok, osztjákok és szamojédek, bármely föld-
 dőn lakjanak, egyképpen járúlnak hozzá könyörgéseikkel. A na-
 gyobb tiszteletű bálványok egyszersmind régiebbek; ezeknek szer-
 tartásaikat hosszú évszázadok hagyományos gyakorlata szentesíti.
 A bálvány tiszteletére való műkifejezés: «a bálvány felé néz», így
 egyik szigvai közlőm szerint «az Ural túl felén lakó szamojédek a
 lopmúsi istenke felé néznek» (*ñar ta-pält ālnē jārñet Lapin-ūs*
ājkā numpel sunse'it). Általános követelménye a bálvány tisztele-
 tének, hogy az ember soha meg ne feledkezze az istenség iránt
 tartozó kötelességeiről, különösen az alkalmi *áldozatok*ról
 s a szentségét megillető szertartásokról. Az előb-
 bieket a részletek bősége miatt külön fejezetben kell tárgyalnunk
 (l. alább), az utóbbiakkal a következőkben foglalkozunk.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg a szentség fogalmával. Ennek jelzése a vogulban: *jelpiñ* és *pasiñ* (v. *pasāñ*), melyeket a költői nyelv párhuzamos szólásokban egyenlő jelentéssel alkalmaz, így: *sāt mā jāñzñe jelpiñ nqmt, xat mā jāñzñe pasāñ nqmt* («hét földet, hat földet körüljáró szentséges elméje» a Világügyelő férfinak; II : 358.); *vojle-önlé jelpiñ nqmt, vojle-önlé pasīñ nqmt* (a «nagyságos állatocska», azaz medve «szent elméje»; III : 133.); *völä säti' ünlené jelpiñ māxum, rösä xati' ünlené pasīñ māxum* («folyófordulókat hét felé, fővénypartokat hat felé lakó szentséges nép»: a lozvaíi vízi istenek; II : 385.); *ātiñ uj jelpiñ xuri, ātin uj pasīñ xuri* («hajás állat szentséges alak»: a Világügyelő férfi lova; II : 354.); *jelpiñ nār, pasīñ nār* («szentséges hegy»: az Ural; I : 143.) | [egymás mellett:] *sorñi pasāñ jelpiñ šermät* (a Világügyelő férfi szentséges zabolája; II : 354.); *pasīñ vitēp jelpiñ tür* (a jugrai isten szent tava; II : 135.); *lai pasāñ, piti pasāñ jelpiñ täl* («alvilági. fekete szentséges tél»; II : 352.). Megfelelő szavak az osztjákban: *jemiñ* és *peseñ*, pl. a «szent hely» neve: *jemiñ peseñ taga* (PATKANOV I : 105.), vagy: *jemeñ peseñ miğ* (u. o. II : 124.). A *jelpiñ* (TV. *ilpeñ*, KLIV. *jelpēñ* «szent» szónak alapértelme kiteszik ezen közös tövű képzésből: *jelti* «föleled, fölgyógyul, éppé lesz» (*nuk-jelts* «fölgögyült», *jeltēpti* «gyógyít»), mi szerint *jelpiñ* tkp. «épséges, teljes, hibátlan», tehát oly kifejezés, mint a német *heilig* e mellett: *heil* («gesund, unversehrt»), vagy a zürjén *vič-ko* «heiliges haus, tempel» előrésze a *viž*: *žon-viž* «gesundheit, unversehrtheit», *viža* «gesund» szó mellett. A *jelpiñ* «ép, teljes» eredeti értelméből magyarázhatók következő alkalmazásai: *jelpiñ motēx minēn!* «igen gyorsan menj!» (tkp. «éppen gyorsan»), *jelpiñ am ūlmēm jiwwē* «nagyon álmos vagyok», *jelpiñ ātiñ* «nagyon édes»; *ul-jiw jelpiñ ātim* «tüzifa éppenséggel nincs»; *jelpiñ āmp-pi!* «igazi, valóságos kutyafi!» (káromkodás). — A *pasiñ* értelme tkp. «fényességes», pl. a kondai énekben *pasiñ törēm* («fényességes ég») a *sēmēl mō* («fekete föld») ellentéte (I : 170.); a fentebb idézett *pasiñ vitēp jelpiñ tür* szólásban is a *pasiñ* a mellett hogy a *jelpiñ* szinonimája, így fordítható: «fényességes (vizű szent tó)», szintígy a *sorñi pasāñ jelpiñ šermät*-ben a két első szó «arany fényességű»-nek («a. f. szent zabola»). Az osztják *jemiñ* «szent» a *jem* «jó» szó származéka. — A mi magát a «szent», vagy «szentséges» fogalmat illeti, a vogul-osztják pogányság ilyenek vesz min-

dent, a mi valamely istenségnek birtokához tartozik, így: székhelye: *jelpiñ mā*, házikója *jelpiñ kwol*, vize, tava: *j. vit*, *j. jā*, *j. tūr*, szigete: *j. tump*, fája: *j. jiw*, ez utóbbinak ága: *j. taw*; továbbá a bálvány sapkája: *j. kēnt*, ostora: *j. qmši*, kardja: *j. sirej*, paripája: *jelpiñ uj*, elméje: *j. nqmt*, a Világügyelő férfinak szent regéje: *jelpiñ mōjt* (I : 18.), a halott gyászának első hete: *jelpiñ sāt*, a medvének öt szent kiáltása: *at jelpiñ rāñχä* (III : 145.) stb. Ezen kívül a *jelpiñ* jelzővel vannak meghatározva a költői nyelvben a következők is: a föld: *ūnlēp jelpiñ mā* («az ülő szent föld»; I : 47, II : 99.), vagy *ūnlēnē jelpiñ mā* (id. II : 313.), *ēlēm χālēš ūnlēnē jelpiñ mā* («ember lakó sz. föld»; I : 139.), *nē-χīlīñ, χum-χīlīñ jelpiñ mā* («nő jeles, férfi jeles sz. föld»; II : 373.), *sāt sāmpä jelpiñ mā* («hét tájú sz. föld»; II : 317.), *χātēl jāñχēm jelpiñ mā* («nap körüljárta sz. föld»; II : 311.), *pāñkiñ sispä jelpiñ mā* («piszkos hátú sz. föld»; II : 318, 319.), *sāt saupä jelpiñ mā* («hét réteges», v. «bőrös sz. föld»; II : 145; *jelpiñ sawiñ mā* II : 133.), *kēl-pēsāñ jelpiñ mā* («kötélfonásra való kákát termő sz. föld»; II : 416, 417.); *tūrūm tādem jemēñ miγ* («isten teremtette sz. föld»; PATKANOV II : 82.) | az Ural: *jelpiñ nār, pasiñ nār* (I : 143.) | a tenger: *tārēm-sām kēlnē jelpiñ sārīs* («az ég szögletében tükröző sz. tenger»; IV : 308.), *patitū mqrtil jelpiñ sārīs-vit* («a fenéke mérhetetlen sz. tengervíz»; I : 140.), *pōtta jññkēp jemēñ sārāt* («be nem fagyó vizű sz. tenger»; PATKANOV II : 142.), *sqrñēñ jengpi jemēñ sārīs* («aranyos vizű sz. tenger»; REGULY *Natiñ ar* énekében) | az ö z ö n v í z: *sqrñi sirpā jelpiñ säkw* (II : 318.), *qñ sirpā jelpiñ säkw* (II : 313.); az ő s v í z, melyből a földet előbuktatják: *jelpiñ vit* (I : 139.) | a j é g e s ő: ALV. *jelpēñ χart pättilättēt* «szent holmik hullanak» || a s z e n t állatok, jelesen a medve, melynek szigvai nyelven rendes neve: *jelpiñ uj* («szent állat») s az énekben: *Tārēm-sirpā jelpiñ uj, Kworēs-sirpā jelpiñ uj* (III : 479.) | a j á v o r: *tārēmñē kēlēm jelpiñ uj* (a gönczöl-, vagy «jávoresillagzatban égbe tükröződött sz. állat», IV : 308.) | a k í g y ó s a k í g y ó n a k k é p z e l t «каменный змѣй» nevű csigakövélet: *jelpiñ uj* (v. ö. a kígyónak KV. *pupi-khwor* «bálványalak» nevét) || a h i m l ő: *jelpiñ χojtil* («szent kór»), KLV. *jelpēñ jan*, ALV. *jelpiñ aum*.

A «szentséges»-nek ellentéte a «tisztátlan» (*vikšēm*). GONDATTI szerint (51. l.) a vogul néphitben «tisztátlan állatok» a béka, gyík és pók, melyeken kívül *Xul-ātēr* teremtményeinek

mondja a rege a vakondokot, gilisztát, szúnyogot, legyet, bögölyt s úgy látszik, általában a csúszó-mászó állatokat (*nim-virs*; I: 163.). De legfőbb tisztátlanság a női hős szám (*mulás*), mely fölfogás több vallási intézményben nyer kifejezést s a «tisztának» vélt férfira nézve egész sereg óvatossági rendszabályt tesz kötelezővé. Hogy a tisztátlanság ideje alatt a nő a férfit s holmijait akár véletlenből is meg ne érthesse, ennek tartamára egy külön e célra épített kis házikóba (*mān kwol*) kell vonulnia, hol külön edényekben maga főzőgeti ételét s maga eszik; innen a tisztátlan állapot ezen euphemistikus kifejezései: «kis házba jutott» (*mān kwolné pats*) és «külön üsthöz jutott» (*janés pūtné pats*). A künn álló férjjel meg van ugyan a beszéd engedve; de nem szabad a feleknek egymáshoz közelíteni sem: «[törvény szerint] tartják magukat, óvakodnak» (*uryatei*). A tisztátlan nő férjével együtt *ladikra nem ülhet, szánon nem utazhatik* (INFANTJEV III: 566.). Étkezésében is bizonyos szabályokat tartozik szem előtt tartani; így tiltva van számára a jávorhús étele; mert «a jávor istentől jelzett állat» (*Tāremnél saqlēm uj*) s isten rendelte őt úgy hogy «kis házbéli állapotban ne egyék (*Tāremné toz sātweis, mān-kwoliñ-ta'ıl ul voss tēwē*; IV: 415.); ha a nő e tilalmat áthágja, «férje büntetés okába esik (*nakné pati*), nyomorogni kezd, jávort [vadászatában] nem talál» (u. o.). Maga a jávor mondja magáról énekében (IV: 301—2.): «Ha bűnhődésokozó cipőben (= tisztátlan állapotban) levő nő (*nakiñ nārāp nē*) eszik belőlem, midőn táplálékkal, táplálékkal [élő] embere vastag rudú rudas magalövő íjját fölállítja: én azt a mily messze csak látszik, kikerülöm. Hosszú farkú farkas ebét ha reám bocsátja: rothadt madzagkép vágom szét. Midőn holló orrát zuzmarázó telet alkot [égi] atyám s táplálékkal, táplálékkal [élő] embere engem fölkeres, sűrű fájú jegenyefenyves oldalán elrejtő fű mögött lopózkodik felém: nem veszi észre, midőn [járásomtól] az ág mozog. A hegyi erdő fáját két szemhatárnyi távolságból tekintem, Numi-Tārem atyámtól felülről aláhullott hét arasznyi havamat egy éj alatt hullott hómorzsanak tartom; vékony fonalkép, gyenge hürcezernakép húzott úttal húzom én, állat [azon messze utam = könnyedén elfutok]». Tiltva van a tisztátlan nőnek a *medvehús* evése is; Szotyinoва szerint «kis-házbéli nő, bálványka» (*pupakwē*, azaz: medve) ruháját (= húsát) egyáltalában nem, szedi (= eszi); de GONDATTI szerint (51. l.) csupán a *medve szíve*,

feje és melle, tehát a lélek székhelyei, tilalmasak számára. Ugyanily törvények alá tartozik a betegágyas nő is, kinek tisztátlansága a szüléstől fogva három hónapra van kiszabva (*χῦρέμ ἰᾶνχῆρ μῦλι*); mindeddig tisztátlan ruháiban (*mulāsīn ulām*) jár s csak ezután jut tiszta (*sistēm*) ruhához. Minden alkalommal a vallási értelemben vett tisztulás hódpézsmával való füstöléssel történik (*sistēm ma'ēs lalwül sārītaḡti* v. *lalwül taktēlaḡti, sīstēmtaḡti*), mely helyett egyenértékű eljárás az, hogy «a nő kevés pézsmát szétrág a szájában, pézsmás nyálát vízbe ereszti s ezen vízzel locsolja ruháit s megmossa testét» (IV : 415.).

De a női tisztátlanság kellőleg nem ellenőrizhető; ezért a vogul-osztják nő állandóan szeméremkötőt (vog. *kās*, osztj. *vörép*) visel, melyre a dörzsölés elkerülése céljából sűrűn váltott finom gyaluforgács jön. Így is bizonytalan minden lépése; miért is nem szabad soha átlépnie a férfi ruháit, botosát, fejszóját, ladiktoló fáját, evezőjét, üstjét s vadászszerszámait (IV : 416; BELJAVSZKIJ : 110; INFANTJEV III : 566.): a férfi a szentségekkel érintkezik, vadászata és halászata alkalmával szent helyeken jár; oda el ne vigye a szentséggel egybe nem férő tisztátlanságot. Nem szabad a nőnek a háztetőre mászni, vagy a nyári sátor fedő nyírhejét átlépni (IV : 416.); mert a tető, különösen a füstnyílás «a nap sütötte földeket körüljáró király járó-kelő nyílása» (*nājin māt ἰᾶνχῆρ ḡn jālne surmä*; III : 217.), «a kisded bálvány, a kisded isten bűnhödéshozó nyílása» (*laj-pupi'*, *laj tārem nakēp surēm*; III : 227.), vagyis ott járnak ki és be a bálványszellemek, tehát szentséges hely. «Befogott rénszarvasok előtt» — írja BELJAVSZKIJ (110. l.) — «az osztják nő nem mehet keresztül az úton, hanem vagy bevárja, míg a fogat elhaladt, vagy a gyeplő alatt a rénszarvasok s a szán közt csúszik át a tulsó oldalra» (l. ide vonatkozólag még: FINSCH : 526. l.). GONDATTI szerint (53. l.) vogul nőnek nem szabad ülni, feküdni vagy aludni a jurta előszögletében (hol a házi istenségnek van a székhelye); mert különben a házi gazdának minden dolga szerencsétlen lesz; szintígy nem szabad női holmíknak heverni az előszögletben. Ha minden óvatosság mellett véletlenül mégis megtörtént, hogy egy nő férőholmin (ruhán, fejszén stb.), vagy férfi nőruhán, vagy magán a nőn lépett át s a férfi, vagy holmija ily módon «tisztatlanná» lett (*jol-viksémles*): föltétlenül megkívánt tisztító művelet a pézsmafüstölés (IV : 416; GONDATTI : 53.). Minden kétség kizárása

czéljából a vadászatra készülõ ember nem is indul el házából, mielőtt pézsmával nem tisztálkodott volna. «Házás helyen járdal» — magyarázza SZOTYINOVA (IV : 416.) — «tisztátlan mocskot juttat lábaira (*la'ilärä vikšém pānkél nākiäγä*); ha füstölés nélkül (*sāri-taγttal*) megy el, nem lesz neki szerencséje».

Visszatérve immár a bálvány tiszteletének szertartásaihoz, ezeknek kiinduló pontja s vezéreszméje a bálvány szentségének hite, melylyel összeférhetetlen, hogy õt magát, vagy területét tisztátlan személy, vagy tárgy érintse; tehát *női ruha vagy szerszám a bálvány hajlékában s szent ligetben el nem helyezhető*. GEORGI szerint a vogulok áldozatainál a nők egyáltalában távol maradnak (l. fent); ezt azonban én, ki a felsõ lozvai vogulok közt egy vér- s egy ételáldozatnak voltam tanuja, nem tapasztaltam s csupán azt igazolhatom, hogy a föbb áldozati szertartások végrehajtásában nők nem vesznek részt, még ha a samán (mint erre magam is tudok esetet) nő is. De áll az, hogy *a nők a bálvány arczába nem nézhetnek* (SZOTYINOVA). Ennek elkerülése czéljából a bálvány arczát mindenféle posztódarabokkal betakarják, a mint ezt POLJAKOV a Paszerczovi jurták közelében talált bálványnál látta (115.). Így természetesen a férfiak tekintete sem fér a bálvány arczához, minek alapján megértjük, hogy miért nevezi az idéző ige a Világügyelõ férfit «*nőnek láthatatlan, férfinak láthatatlan szent király*»-nak (*nē susstal jelpiñ γān, γum susstal sgrni γān*; II : 362.).

Hogy a tisztátlan nő járta küszöböt a bálvány lába ne érintse, GONDATTI szerint (11. l.) a bálványt, midõn a házból kiviszik s szintígy midõn oda visszaviszik, *nem az ajtón, hanem az ablakon, vagy egy különösen ezen czélra készített falrésen emelik át, ép úgy mint ez a halottal s az istenke számba jövõ, ünnepséggel tisztelt medvével történik*. Erre czéloz az «állat-öreg» (= medve) kikisérõ éneke, midõn azt magyarázza, hogy a tisztelt vendég az «alsó nyíláson» (= ajtón) át ne távozzék; mert az «*a kisded leány, a kisded fiú kárhózatokozó nyílása, ott szõre hegye bemocskolódik*» (*tot an lai-ārī, laj pī' nakép surém, pun-talēγ zot-vikšém-tawē*; III : 225.). hanem a jobb oldala felé «*egy tüfok nagyságú likacska* (= falrés) tetszik elõ, arra távozzék» (III : 227.). Egy másik változat azt hozza föl okúl az ajtón való kimenés ellen, hogy «*az a köidök vágott embernek az õ járó-keleõ nyílása; magadféle réti állatnak,*

erdei állatnak ottan kikelni nem járja, nem illik» (III : 217.). Ennek tanácsa szerint a háznak három nyílása (ajtó, kémény, ablak) közül a medve «a középső nyíláson», vagyis az *ablakon* keljen ki; mert az «a vesszők közt futkosó kis istenek járó útja» (*nir-çal xajtné mān tārem jālné lāñχ*; II : 218.).

Különös tisztelet illeti a *bálványházikót*, illetőleg a *lakóháznak* azt a részét, melyben a *bálványt* tartják. NOVITZKI azt írja, hogy «a kondai főbálvány hajlékába senki, még maga a kondai fejedelem sem merészel belépni; csupán egy bizonyos samán jár be hozzája» (I. fent). Magam tapasztaltam a szoszvaíói Jugra (*Jāni paul*) faluban, hol hosszabb ideig egy jurtának jobb fölszerelésű (pléhkemenczével, paddal ellátott s papirtapétával bevont) bálvány-örző szobájában (*jelpiñ kwol*) volt szállásom, hogy e szobának *küszöbét* nő át nem lépte: hanem midőn a ház asszonya beszélni akart, a nyitott ajtó előtt állva beszélt s midőn valamit be kellett volna hoznia, a világért sem tette volna másképp, mint hogy a *küszöbnél* átadta. Ugyanitt történt, hogy midőn egy ízben a *jelpiñ kwol* pléhkemenczéjébe a háznép lakta szobának tűzhelye mellől fát akartam volna vinni, e fát nagy megbotránkozással kezemből kivették s helyette valamely külön helyen őrizett fanyalábból adtak egy darabot. Tolmácsom avval magyarázta meg a dolgot, hogy a bálvány házának kemenczéjében csakis az ő saját *jelpiñ mā-járól* való, azaz az ő erdejéből *vágott fát szabad égetni*, melyből külön helyen mindig tartanak bizonyos készletet; ellenben én a nem szentséges fából véve «rossz fát tettem volna a tűzre». — Már fentebb említettük BELJAVSZKI-nak ama közlését (110. l.), hogy az osztják jurtának az ajtóval szemközt eső oldalán álló s a ház *gazdáját* személyesítő *rúd* előtt *nyolczadik évét túlhaladott nőszemély sem éjjel, sem nappal nem mer egyenesen végig menni*, hanem ha okvetetlenül szüksége van rá, a jurta közepén elhelyezett, soha ki nem alvó tűz körül oldalt kerüli meg.

Az istenség lakó területe, mint fentebb láttuk, «nőnek érinthetetlen, férfinak érinthetetlen szent föld»: *nē rəwtal, χum rəwtal jelpiñ mā*, mely kifejezésben a *rəwtal* «sértő, bántó szándékkal» való érintést jelez (v. ö. *ul rəwén!* «ne nyúlj hozzá, ne bántsd!»). A tisztelet nyilvánításai az ily helyek iránt, hogy *rajtuk* nő nem járhat (KUZNECZOV: 747.); hanem ha útjába esik, *kikerüli*, a midőn *arczát befödven (kasti)* tekintetével sem sérti

a *szent helyet* (IV : 415.). A férfi is csak szükségből közelíti meg, vagy megy keresztül rajta. A *szent helyen vadászni, fűvet tépni, fát dönteni, bogyót szedni, zajongani, vagy az embernek szükségét végezni* egyértelmű az istenségnek mély megsértésével (PALLAS III : 61 ; POLJAKOV 119 ; PATKANOV I : 105.). A *szent liget fáinak leveleit tépdeshni* szintén nagy bűn (IV : 94.). A *szent fa előtt elhaladva az osztyákok beléje tisztelet jeléül egy nyilat lönek* (PALLAS III : 60.), még pedig BELJAVSZKIJ szerint (92. l.) olyat, mely vadászat alkalmával sikeresen szolgált. Szigorúan tilos a *szent hegynék megmászása* (HOFFMANN 77, 91 ; KUZNECZOV 747.), sőt *megközelítése* is (FEDOROV 292.), a mint ezt kifejezi a *szent Uralnak* következő jelzője is: «*Ember lábának érinthetetlen szent hegység, ember körmének érinthetetlen fényességes hegység*» (*ëlem-çalés-la'il çantal jelpiñ ñar, ëlem-çalés-kwoss çantal pasän ñar* ; I : 143.). A lozváfői *Jelpiñ 'Nar* ormára a vogulok évenként egyszer mennek föl ős kezdetén, a midőn ott a hegyi istenség tiszteletére lóáldozatot hoznak ; azonban ekkor is csak az egyes családfőknek van megengedve, hogy a *szent helyre* léphessenek (FEDOROV u. o.).

Különös szokásokkal és szertartásokkal történik a tisztelet nyilvánítása a *szent vizek* iránt, melyeknek jelzése mint fentebb több idézetben láttuk, szintén: *në rąwtal, çum rąwtal jelpiñ jã*, vagy tóra alkalmazva: *në rąwtal, çum rąwtal jelpiñ tür*. Már PALLAS írja (III : 61.), hogy ezek területén *halászni, vagy vizet inni* nem merészelnek, félvén az istenség haragjától. Ha ilyen vidéken utazni kénytelenek, óvakodnak attól, hogy a *csónakkal közel jussanak a parthoz, vagy hogy a szárazföldet evezőjükkel megérintsék*. Ha az út hosszú, mielőtt a *szent vízszakaszhoz* érkeznek, ellátják magukat vízzel ; mert *inkább eltűrik a legnagyobb szomjúságot, mintsem egy korty ital vételére vetemednének az istenségnek szentelt vízből*. POLJAKOV szerint (118. l.) a víz tilalmán kívül nem szabad a víz nyugalmát *énekléssel, lövésekkel s evezőcsapásokkal* háborgatni. GONDATTI úgy tudja a dolgot (25. l.), hogy evezni ugyan szabad, de nem a víz fenekét *rúddal bökdösn*i (mire akkor van szükség, midőn a ladikot a sebes vízáram ellenében fölfelé tolják), sem a *ladikot a parton vonszolni*. KUZNECZOV a Felső-Lozvába ömlő Vizsaj (*Jelpiñ jã*) folyó torkolata mellett utazván, tanúja volt annak, hogy e *szent helyen* a vogulok a *nőket kitétték a ladikból a partra* ; minthogy nekik nem szabad a *szent helyen* át utazniok,

sőt a legszentebb részét a folyónak, t. i. a torkolatot, szemeikkel sem láthatják. Midőn e helyen áthaladtak, maguk a férfiak is kendőt borítottak fejükre, s egy szó ejtése nélkül mély csendben tértek be a Lozvába, miután a szent helyen áldozatul egy ezüstpénzt dobtak a vízi istenségnek (747. l.). FEDOROV szerint ugyane helyen a vogulok semmi szín alatt nem merészkednek kimenni a partra, sem pedig a folyó fenekére állani. Midőn ő erre utazott, az alacsony vízállás miatt a ladik zátonyra jutott, minélfogva emberei arra voltak kényszerülve, hogy a ladikot a vízben húzva vontassák. E munkára a vogul ladikosok semmiképpen sem voltak rábírhatók, hanem nagyon kérték az orosz munkásokat, hogy tegyék ezt ők meg helyettük, mialatt maguk nyugodtan a ladikban ültek (296. l.). A szoszváközépi isten szent vizének tiszteletére nézve a következőkép rendelkezik: «A midőn az ember korabeli, az ember idejebeli világ fog támadni férfinak érinthetetlen, nőnek érinthetetlen szent folyó hadd legyen itt! Ha egykor erre fölfelé utazik ember, ha egykor erre lefelé utazik ember: e helyen vizet többé sohase igyék; áldozatétel-edényt, áldozatétel-üstöt állítgasson!» (*χῦντ ταχ αλῆ μιννέ χυμ, χῦντ ταχ λῆνῆ μιννέ χυμ τι μᾶτ vit vassi' ul oss aji; pūri-āni, pūri-pūt oss unttāli! II: 180.*). A tavdamelléki «Szent tó»-ra (*Ilpēn tō*) vonatkozó vogul néprajzi közlés szerint (IV: 408.) régebben «ezen tót a szélén álló ligettel együtt szentnek tartották; nők nem jártak közel hozzá, a liget fáit nem vágták, vesszőt nem törtek benne. Ha ezen tóból halat fogtak, a halat nem tisztították vaskéssel, hanem fakéssel. A levágott tehénnek vérét a tó vizébe boesátották a „Vizi Fejedelem”-nek (*Ut-khaneun*) áldozatul».

Régebben, midőn a pogány vallási szertartások nyilvános gyakorlását még nem akadályozta a hivatalosan elismert kereszténység, a bálványok tiszteletének az a módja is dívott, hogy ők e t helyről helyre, egyik bálványházikóból a másikba hordozgatták, olykép a mint különösen az oroszoknál szokták házról házra s templomból templomba vinni a csodás erejűnek tartott szent képeket. Ily eljárásról a bálványokra vonatkozólag több helyen tudósít NOVICZKIJ. Az egyik szerint «a kondai főbálvány oly nagy tiszteletben állott az osztjákoknál, hogy az Ob s más folyók vidékeinek bálványpapjai el szoktak volt járogatni annak birtokosához s ajándékokkal kérlelgették őt, hogy engedje rövid időre elvinni a bálványt helységeikbe. Ha ehhez az engedelmet meg-

kapták, a szegénységben sínylődő samánok saját lakóhelyeiken kihasználni igyekeztek az alkalmat áldozatok rendezésével a maguk javára». Másik ily adat az «Obi öregről» szól, kinek «két bálványtemploma volt: az egyik az Irtis torkolatánál, a másik alább a nagy Ob folyó mellett; a bálvány e templomaiban fölváltva három-három évenként tartózkodott». Ugyane bálványról írja Noviczki, hogy sikeres halászat esetén «tisztességadással előveszik s mint valami érdemes tárgyat egyik bálványtemplomból a másikba viszik s még kísérik, különböző ördögös játékokat üznek» (l. fent). GONDATTI szerint (20. l.) megvan a bálványhordozás gyakorlata ma is a felső-szoszvai voguloknál, kik a *Jelpiñ nār* szentjét, a *Nār-ǫjkā* bálványt minden három évben egyszer elviszik a pelimi istenséghez «testvéri látogatóba».

Nagy megsértése a bálvány tiszteletének, ha nevét komoly ok nélkül emlegetik, vagy idéző igéjétszükség nélkül elmondják. «Ne vedd a te urad Istenednek nevét ajkaidra hiába; mert nem hagyja Isten bosszúlatlanul azt a ki az ő nevét hiába ajkaira veszi», mondja a tízparancsolat is; de ez a bálványistenségekkel szemben sokkal nagyobb jelentőségű, mint-hogy az «idézés» (*kāstul*) alkalmával, ők — mint fentebb fejtegettük — rendkívül távol eső székhelyeikről az idézés helyére meg is jelennek s az idézőt kérdőre vonják, hogy miért hívta őket. Az ok nélkül való emlegetés s idézés ily módon a pogányságban való-ságos zaklatása az istenségnek, mely kénytelen esetleg legszebb kedvtelését az idézetre abba hagyni s az idézőnek rendelkezésére állani. Két ízben volt alkalmam az ezen képzeletből eredt bajt személyesen megfigyelni. Az egyik eset Jugrában történt, hol az öreg *Kavrila Petōriš Sontin*-t hosszas rábeszéléssel és különböző ígéretekkel sikerült rábírnom, hogy számomra a Világügyelő férfi idéző igéjét (II: 320.) elmondja. Az öreg hozzáfogott, de csakhamar félbeszakította a közlést; nógatásomra megint hozzáfogott, majd ismét abbahagyta, egyre emlegetvén, hogy «*nagyon fél, hátha a bálványöreg megneheztel érte*» (*saka pilé'im, ēriñ pupi'-ǫjkān narné vīwé*). Ezek után magyarázásra fogtam a dolgot, kifejtvén, hogy nem czéлом az istenségnek gúnyolása, vagy sértése; sőt ellenkezőleg azt akarom, hogy a hozzá intézett szentséges igék feledésbe ne jussanak s fenmaradjanak a jövő nemzedékek üdvösségére. A föl-világosítás emberemet megnyugtatta; mindamellét a közlés be-

fejzétével fölállott ülő helyéről s a szálláson levő bálványszekrény felé fordulva hajlongások közben kért bocsánatot az istenségtől, mondván: «*Aranyos bálvány-öreg meg ne neheztelj érte!*» (*sorni pupi'-ājkā narné ul vojāln!*). A másik eset izgalmasabb volt. Ez Berjovban történt 'Semén-pi' Rotivon Rompantop közlőmmel, midőn tőle a Paszét-bálvány idéző igéjét följegyeztem (II : 415.). Miután a följegyzés megtörtént, emberem kiment az udvarra, hol mindenféle testmozdulatok kíséretében vitatkozott az előidézett szellemekkel, azt hozván föl tette mentiségül, hogy «*nem neveltség-ből idézte őket; hanem kényszerből, mivelhogy t. i. a „nagy ember“ ültette le őt a kaj-saw elmondására (mūjintim at kāsésaném; jāni' xumné ūnttuwāsém).*» Ezután bejött s én arra kértem, hogy a följegyzés pontosságának átvizsgálása czéljából mondja el még egyszer az idéző igét, most már folyékony előadásban. Alighogy az ismétléshez hozzáfogott, egyszer csak elkezd egész testében remegni, rázkódni, végül rémes ordításban fakadt ki. Arra a kérdésemre, hogy mi a baja, azt felelte, hogy a *mēñkw-ek* újból megjelentek s nyilakkal bökdösik, erősen is kapkodott a karjának ahhoz a helyéhez, hol a bökdösést érezte, hogy a nyilszúrásokat elhárítsa.

Mint ez esetek is mutatják, a néphit szerint az istenségek iránt tartozó kötelességeknek megszegése, vagy tiszteletüknek megsértése azok neheztelését vonja maga után. Az istenségek ily lelki állapotának vogul műneve: *nār, nar*. «Ha leányos falut, fias várost zentül is fogsz bántani» — inti Ajász-isten a jugrait (II : 156.) — «*Numi-Tārem atyád elvégre rossz néven fogja venni tőled (N. T. āsēnnē taz nāri' vīwēn).*» A Toma-énekben azt a medvét, mely a vadászhost szétépte «*nar-szerző réti állatnak (nar vārem ūvēm-uj)*; III : 462.) nevezik, melyben a *nar* a «neheztelés, harag» értelem mellett egyszermind azt fejezi ki, hogy e lelki állapot «oka a bekövetkező bűnhődésnek, kárhozatnak». Ezen utóbbi jelentés domborodik ki a melléknévi *nāriñ, nariñ* képzés következő alkalmazásaiban: *simén rǫwtal lūl lātiñ, majtén rǫwtal nariñ lātiñ* «csúnya beszéd, melynek a szívet nem lett volna szabad bántania; kárhozatkozó beszéd, melynek a májat nem lett volna szabad bántania» (a medvesértő dicsekvés; III : 511.); *xul xānttal nariñ lāñx* «a betegség láthatatlan átkos útja» (melyet az istenség neheztelése, haragja *nariñ-gé* tesz; II : 408.), *xīñ xajtne nariñ vāñxā* «kór futkosó kár-

hozatos sírgödör» (II : 402.), *pumä zarä näriñ sārīs* «füve ritka átkos tengere» a Kórfejedelemnek (II : 409.). Mivel a szent helyek tudatos, vagy szándéktalan megsértése legkönnyebben idézheti elő az istenségek haragját, azért az ily helyek gyakori jelzője a *näriñ*, így a jugrai isten laka : «szent fájú kárhozatszerző sziget» (*jelpiñ jiwép näriñ tump* ; II : 133.), tava : «szent vizű kárhozatszerző tó» (*jelpiñ vitep näriñ tür* ; II : 152.); a szigvafői istenke «fája, füve kárhozatszerző városhalmon» (*jiwä näriñ, pumä näriñ ūs-sáxl* ; II : 263.) lakik s a szigvatorkolati lakó földjének szintén ilyen jelzője van (*jiwä näriñ näriñ mǎ-lqmt, pumä näriñ näriñ mǎ-lqmt*). Az alvilági *kuł*-szellemek dolga csupa baj és kárhozat; ezek jelzője : «erdőből jött, vízből jött átkos ördög» (*vornél kwälém näriñ kuł, vitnél kwälém näriñ kuł* ; IV : 55.).

Az a cselekedet, melylyel az ember az istenség haragját s büntetését kihívja, tehát a mit közönségesen «bűn»-nek nevezünk, vogul műnévén : *nak* (l. e szó eredeti jelentésére s képes alkalmazásaira nézve : Vog. Népk. Gyűjt. I : 182.); «bűnbe, bajba hozó vétségbe esett» : *nakné pats*. A «bűnös keblű ember» : *masiñ kazrēp yum* (III : 53.), a «büntelen» : *mostal kazrēp yum* (III : 50.), melyben *mos* tkp. «hiba, fogyatkozás» (*aum-mos* «testi hiba, betegség»).

Minden baj, mely az embert éri, az istenség haragjának kifolyása, a bűnökért való büntetés, melynek az a hivatása, hogy az embert kötelességeinek tudatára ébressze s annak belátására, hogy sorsa az istenség kezében van. «Isten viszi életem ügyét» (*törēm qm ölné vorem tqtilitē*), mondja a vallásos ember a pogányságban is; «isten megtalált» (*tārēmne žāntväsēm* = «isten keze utólért») ez a szava, ha baját isteni büntetésnek érzi. Már WITSEN közöl némely nézetet a bálványszellemek büntető hatalmáról, jelesen hogy beteggé, bénává és sántává teszik azt, ki nem kellő mértékben járul eléjük áldozatokkal (639. l.), továbbá hogy az áldozati tárgyak eltulajdonítása avval a veszedelemmel jár, hogy az illető *eltéved a sűrű erdőben* s nem tud addig kijutni belőle, míg az istenségnek szentelt tárgyat kezéből le nem tette (313, 632. ll.). Magam hallottam a következő történetet: Az alsólozvai *Tëlēm-tit nāj* bálvány puttonyában évek óta adománykép egybegyűlt sok ezüstpénzt Jevdjej és Pável Batjinjov, Saburov faluból való orosz parasztok, kik a bálvány szent helyének vidékén egy mellékvíznek halászatát kibérelték, ellopták. Ezért csakhamar utólérte őket az istennő

büntetése ; mert a két paraszt beteg lett s *egy év alatt meghalt*. Egy kondai ének beszéli (IV : 251—4.), hogy az «Obi-lúddá [változott] szamojéd ember öreg» (*Oqs-lont jorjén khom ańšuz*), mely valószínűleg azonos az «Obi öreg» = *Ās-ańšuz*-bálványnyal, két fejedelmi vadásznak csak azon fogadalmára «tárta föl állati halálos, halálos [módon megsebezhető] helyét», hogy «nős vidékre, férfias vidékre ha megérkeznek, őt (t. i. a bálványistenséget, ki lúd alakjában magát lelőni hagyta) hét arasznyi zsirtartó füles nyírhéjbödönybe helyezik», ezenkívül «ferfitől soha föl nem öltött posztóruhába, selyemruhába göngyölik». A két fejedelmi férfi becses zsákmányát haza vitte; de fogadalmával mitsem törődött. «Semmiféle hét arasznyi füles nyírhéjbödöny nincsen, semmiféle posztóruha, selyemruha nincsen ; az öreget az üres pajta zugába dobták. A szamojéd öreg erre megharagudott: „Kutyafiak — mond — megsaltatok engem!” A két fejedelem elméjében megzavarodott ; veszekesznek.» Csakhamar észre térnek, fölismerik bajuk okát s eleget tesznek a fogadalomnak. Most az istenség kiengesztelődött («visszaolvadt»: *pāri tātés*), «a fejedelmek egészségesek lettek s megszűntek egymással veszekedni». A ki szent helyről való czirbolyamogyorót eszik, annak *földagad a hasa* (IV : 297.). A ki a *Nē-pupi* ur («Nőbálvány-hegy») szent ormára fölmászik, írja HOFFMANN (77—78. ll.), *azt a rögtönösen támadó szél a mélységbe taszítja* ; az ily szelek miatt nevezik zürjénül e hegyet *Töl-pos*-nak, azaz «Szél-fészek»-nek. KUZNECZOV fölrándulván a *Jelpiñ 'Nar* nevű szent Uralbérczre, másnap *heves fogfájást* kapott, mire vogul munkása megjegyezte, hogy az onnan van, mivel e szent helyet megsértette ; ha ezt vogul ember teszi, *meghal, vagy komolyan megbetegszik* (747. l.). Hogy a szent helyek tisztelete mindenkire kötelező, arról GONDATTI is hallott, ki szerint az Alsó-Szoszvának egy szent folyószakaszán (*Jā'irim-paul* közelében) az oroszok sem utazhatnak veszedelem nélkül ; mert mindig valami szerencsétlenség éri ott őket, *vagy a ladik kap léket, vagy az evező törik el, vagy a vitorla szakad szét* (57. l.). Többször emlegeti a bálványok büntetésétől való félelmet NOVICZKI, ki szerint a hittérítés alá fogott emberek mindig arra kérték Feodor püspököt, hogy «segítse őket imádságaival a tőlük tisztelt bálványokban lakozó tisztátlan szellemek megrohanása és ármánya ellen. Többek közt *Javlak* samán arról panaszkodott, hogy a hittérítők megérkezése előtt bálvány-

szelleme «elővette őt, sokáig kínozza, megverte, ilyen szavait hallatván: „Eddig veled voltam, most pedig te eltaszítasz engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánítani, *testeden súlyos kór fog jelentkezni*». A mester «megvédte» emberünket — folytatja NOVICZKIJ — s «fölszerelte a (nyakába akasztott) kereszt fegyverével; ettől t. i. amaz ellenség remeg és reszket, nem állhatván ki ennek erejét» (l. fent). A vogul-osztják ember aligha lehetett teljesen egy nézetben a hittérítőkkal a kereszt ily csodás védő erejét illetőleg; mert az én fentebb említett *Rompantjop* közlőmnek is lógott nyakában kereszt, mégis erősen fájlalta a *Pasët mēñkw*-eknek haragos nyíldőféseit.

A büntetésnek, mint említettük, általában az a czélja, hogy az embert a jó útra térítse; az istenség különben nem kívánja az ember kárhozátát, ha ez megtér s szíve töredelmét könnyörgésekkel s áldozatokkal nyilvánítja, az istenség haragját a kegyelem érzelme váltja föl (*naqtä žulili*) s a bűnös bocsánatot nyer, a bálvány-szellem «sajnálataba fogadja» (*sālī viššentawé*). De az emberi indulatoktól és szenvedélyektől a bálványszellem sem ment; hiszen lényegében nem is más, mint ember. Megecsik ennélfogva, hogy némely alsóbb rendű bálványszellem megfélemlítve magasztos hivatásáról, egészen olyan lesz, mint az ellenséges indulatú, rossz ember, mint egy *kuł*. A medve pl., ha magát az embernek, a nélkül, hogy ezt bántaná, illően megadja, ha egyszerűen «leszáll» (*va'ili*) az ember hajlékába: ünneplésre méltó kedves istenke; de ha embert ölt: «nagyszemű ugató» (*sāmiñ vutép*; III : 525.), ha hangjával az embert megrémíti: ez már «*pupi-tor, khwuł-tor* = *bálványhang, ördöghang*» (III : 127.). Midőn az istenke harezi mámorában se lát, se hall, csak vagdalkozik; ez a rosszindulatú elmeköd: *pupi-sēñkw, kuł-sēñkw* = «*bálványdüh, ördögdüh*» (II : 43.); midőn «bálványi hét fogását, ördögi hét fogását» arra használja föl, hogy az embernek vagyonát magához harácsolja, az: *pupi'selēm āltul, kuł'selēm āltul* = «*bálvány szerezte vagyon, ördög szerezte vagyon*» (II : 75.). Az ily szellem már nem méltó az ember tiszteletére; az egy rettegett *kuł*, melylyel szemben az ember úgy hadakozhatik, a hogy tud. Az ember a bálványt rossz indulata, vagy hajthatatlansága miatt meg is büntetheti. E pontra nézve igen tanulságos s érdekes elbeszélést találunk a ПАТКАНОВТÓЛ följegyzett *Soñ-žuś* városbeli hős éne-

kében, melynek tárgyunkra vonatkozó részét ide iktatjuk (II : 82—87. ll.):

«*Son-γus* *χοj*, az erős hős, a föld hét tájáról, hét úri nőt, hét asszonyt hozott feleségül; de ezen hét asszonynak egyikétől sem született számára ijját fogó ijjas kezű hős fiú, sem tujét fogó, ujjhegygyel dolgozó úri leány. Erre a birtokában levő medvebőr-, jávorbőr-subás bálványnak (*tonγ*) pusztatáji hét hambár sok becses prémjét áldozta; a kicsüngő nyusztfarkak, a kicsüngő evetfarkak tavaszi halászmadár [nyúzott] bőre módjára lebegtek a szélben. Midőn a megöregedett ember mégis így [gyermektelenül] volt kénytelen meglenni: száraz szénát tett a ladik reves közébe, ott sok nyelvű (lángú) vészes tüzet (*tären-tüt*) gyújtott s a pusztatáji hét hambár, erdőtáji hét hambár sok becses prémjét a sok nyelvű vészes tűzbe tette. A medvebőr-, jávorbőr-subás bálványöreghez bár öt pánczlos testű ember közeledik: a bálványöreg a bőrös (réteges) földjével együtt mozog (= «a földbe vert bálványkarót az emberek megingatják ugyan; de kihúzni nem tudják»). Midőn *Son-γus* *χοj*, az erős hős, haragos kézzel, haragos lábbal odament s a medvebőr-, jávorbőr-subás bálványt sok haját növesztett fejénél fogva megragadta: öt bőrös földjével, szőrös földjével együtt kifordította». Erre a bálványt a sok nyelvű vészes tűzbe tette; de az hímczoboly módjára felszökkenve eredt tova.

Most az öt pánczlos testű férfi vasbotot, vaséket hoz elő. Miután a vaséket a farába dugták s a vasbottal reá vertek: a bálvány fája két darabba esett szét. A sok nyelvű vészes tűzre úgy rakták, mint ételt a gyomor fenekére. Midőn az első füst fölszállott, érdes falatként akadt az meg az Aranyfény-atyának (Sorñi-sanka *jigeda* = Numi-Tären) torka közepén (= az égi atyának nem tetszik a bálvánnyal való ezen eljárás). Aranyfény-atyja Sok-földet-[járó]-férfiu fiának (*Ar mig* *χοj*, *kale* *χοj* = Világügyelő férfi) szól: „Szállj alá [az égből alácsüngő] vasláncz drága végén a halállal haló bőrös földre!”. A Sok-földet-járó-férfiu leszáll: *Son-γus* *χοj*, az erős hős, a sok nyelvű vészes tűzhöz majd hátával, majd mellével fordul. A Sok-földet-járó-férfiu szól: „Mintha itt valami haraggerjesztő dolog (*nereñ* = vog. *näriñ*), kelletlen dolog történt volna; Aranyfény-atyámnak torka közepén a füst érdes falatként akadt meg”. *Son-γus* *χοj*, az erős hős, felel: „Medvebőr-, jávorbőr-subás bálványöregemnek pusztatáji hét hambár, erdőtáji hét ham-

bár sok becses prémjét áldoztam; ijját fogó ijjas kezű hős fiam, tujét fogó, ujjhegygyel dolgozó úri leányom még sem született; ezért tettem én őt a sok nyelvű vészes tűzre'. A Sok-földet-járó férfiú ismét fölszállott Aranyfény atyjához; kettősen összehajtott, összetett hírt hozott neki. Aranyfény atyja erre zelniczemag nagyságú három morzsát adott át, hogy vigye el *Soñ-γus γoj*-nak s ez adja oda legkedvesebb nejének, hogy megegye. Mindez megtörtént s a mint az asszony a morzsákat lenyelte 'aranyos selyem drága gombolyaga gombolyodott méhében'. Tíz holdhónap leteltével, nők ülte [szülő] fa tövéhez ült le s az ijját fogó ijjas kezű hős fiú megszületett'. — Látjuk ez elbeszélésből, hogy a bálvány büntetésének egyszersmind az a mellékezelje van, hogy ily módon ráirányuljon az égi atyának figyelme a tőle kirendelt bálványszellemnek arra az engedetlenségére, *melylyel voltakép az ő parancsát hággák át*. Az égi atya a bálványszellemeket az egyes vidékek gondozására, lakóinak boldogítására küldte le a földre; midőn tehát a bálványszellemek e hivatásukat elhanyagolják, sőt az embereket sanyargatják, méltán illeti őket a büntetés, melynek az ember végrehajtója. Az itt leírt esetben is az égi atya jogosnak itéli az ember fölháborodását s maga igyekszik helyrehozni azt, a mit kiküldött szolgája, a bálványszellem megtenni elmulasztott.

A pogányságnak ilyenét fölfogása — vagyis hogy a mindenek égi atyjától kirendelt alsóbb rendű istenségek csak addig méltók az ember tiszteletére, míg feladatuknak az ember érdekeinek előmozdításával megfelelnek; ellenben megvetésre, sőt büntetésre érdemesek, ha megbízatásukban nem fejtenek ki kellő buzgóságot — igen alkalmas tárgyúl kínálkozott a hittérítőknak oly végre, hogy vele a vogulok és osztjások régi hitnézeteinek alacsony színvonalát bemutassák. Noviczki ismételve visszatér az e fölfogásból eredő cselekedetek részletezésére. «Hogyha a kívánt javakat» — írja egy helyt — «az osztjások meg nem kapják, *leveszik a bálványról a neki ajándékozott ruhát s mindenféle gyalázások kíséretében valami illetlen helyre dobják*; utóbb azonban ismét *visszahelyezik* tiszteletének előbbi méltóságába». Az «Obi öreg» bálvány leírásában különösen is megemlékszik arról, hogy a mennyiben a tavaszi halászat kezdetén az osztjások «nem találhatnak gyorsan tengeri halra, nagy gyalázkodásokkal visszatérnek, *a bálványra támadnak s megfenyítik* ekkép szólván: 'Ez az arcátlan már olyan vén, hogy

hálátlanul elfeledve atyáink s dédatyáink tiszteletét és mitsem törődve a halászzattal, éhséggel pusztít el bennünket'. *Miután gyalázásokkal illették, csakhamar tettelegességben nyilvánul a fenyítés: kidobják a bálványt lakából, vesszővel megverik, mindenféle piszkos helyre vonszolják, lábaikkal tapossák, leköpiék s addig tartják ily tiszteletlenségben, míg a halászat eredménye javúlni nem kezd*. Ugyanitt elbeszéli szerzőnk, hogy «egy bálványimádó nagy szegénységben bement a bálványtemplomba s arra kért valamely bálványt, hogy adjon neki inségében némi szerencsét; a bálvány fejében pedig egy darab arany rejtett. Miután sokáig imádkozott hozzá, de semmitsem szerezhett, *megfogta a bálványt s a földhöz vágta*». Az ekkor kigurúlt aranyat a szegény ember a következő szavakkal vette föl: «*Imádkozással mit sem értem el; veréssel inkább lehet tőled áldást kapni*». Szatika, kondai fejedelemtől, mint «az isteni gondoskodás» kiválasztott eszközéről, mondja el NOVICZKIJ, hogy miként pusztított el sajátkezűleg több bálványt. Az eset következőkép történt: A fejedelem két fia megbetegedett s a bálványoknak hozott áldozatok mitsem használván, a gyermekek meghaltak. «A fejedelem erre telve a legnagyobb fájdalommal, *elővett egy fejszét és sok bálványt összerombolt*. Midőn ugyanily szándékkal a nachracsi főbálványhoz kezdett volna közelíteni s ezt is szét akarta volna rombolni, a nép könyörgésre fogta a dolgot s valami váltságjutalommal lecsendesítette. Épségben hagyta tehát ezt, míg a többieket *tűzben égette el*, ekkép egyengetvén előre az evangélium hirdetésének útját» (l. e. helyeket fent). A bálványoknak illetően megbüntetéséről tudósítanak BERNHARD MÜLLER, PALLAS (III : 59.) s BELJAVSZKIJ is (99. l.). Az utóbbinál azt az újabb részletet találjuk, hogy midőn az osztjások a vadászat sikertelen eredményén fölingerülve a bálványtökeket szétvagdalják, a széthulló apró fadarabokat *a nép előjáróinak kezeibe szétosztják*. Ez az eljárás nyilván annak kifejezése, hogy a bálvány megbüntetése valóságos népítélet, melyhez mindenki közakarattal hozzájárult. A megsemmisített bálványbábút csakhamar új készítmény váltja föl s ezzel a régi szellem hatásköre is új «kézbe» került. PATKANOV szerint (I : 112.) a bálványbüntetésnek az irtisi osztjásoknál már nincs divatja; de ha a tőle várt eredmény nem válik be, az osztják ember bosszúból a templomba megy s ott a szentképeknek imádkozik, meggyújtott viaszgyertyákat állítgatván eléjük. Ha eztán a szerencse

jóra fordul, hű marad a kereszténységhez; de egy sikertelen halászat, vagy vadászati kísérlet is elég ahhoz, hogy megint otthagyja a szentképeket s régi istenségeinél keresse sorsa javulását. Nem nagyon fogunk csodálkozni ez ingadozáson, ha meggondoljuk, hogy szükség esetén orosz parasztok is elfogadják a pogány istenség segedelmét. Ilyen esetet beszél el GRIGOROV (23. l.), ki a Vasz-Jugán folyó szent földfokának (Шайтанкриу мысь) ama fáján, melynél a bálványnak szánt áldozati tárgyak voltak elhelyezve, nyolcz rőfnyi vásznat látott fölakasztva. Ezt az 1881-ik év őszén A. Szosnyin kozák, a vaszjugáni gabonatár őre, tette oda egy samán ajánlatára, kihez t. i. ő a végből folyamodott, hogy gyógyítsa ki régóta kinzó hidegleléséből, mely ellen semminemű orvosság nem használt. Megjegyzi GRIGOROV, hogy miután az orosz kozák a vásznat a szent fára felakasztotta, a hideglelés elhagyta.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Esperes(t). Ezt a szót azért nem lehet a latin *presbyter*-re visszavezetni, mint SZINNYEI J. a NyK. XXVI. 486. l. akarja, mert az s itt a román nyelvterületnek egész keleti részében már korán eltűnt (a vulg. lat. *prebiter*-re nézve v. ö. 'Vokalismus des Vulgärlateins' cz. munkámat: II. 355). A német *Propst* szóra sem, mint JACOBI Gy. a NyK. XXVII. 324. l. akarja, mert a p itt nem tűnhetett el (MELICH J. NyK. XXVII. 470). De igenis a *Propst* szónak egy nagyon közeli rokonára, t. i. az olasz *preposto*, *prevosto*-ra, mely a velencei nyelvjárásban *presto*-nak hangzik; a MELICHTÓL az id. h. fölhozott tiroli német *präst*, *präust*, *praust* alakok közvetlenül a tiroli ol. *preost*-hoz csatlakoznak. A labialis spirans kiesését a rákövetkező labialis magánhangzó okozta (azért van a spanyolban és a portugálban is *prioste*). Az olasz szó jelentései: prépost, főbb pap, dékán, plébános; TORQUATO TASSO felsorolása: «il papa, il cardinale, il patriarca, l'arcivescovo, l'abbate, l'arciprete, l'archidiacono, il prevosto». Azt sejtem, hogy *ös-pöröst* az *archipraepositus* = *archipresbyter* mássa, a melynek az *ἀρχι-* előtagját *ἀρχαίος*-nak vették.

SCHUCHARDT HUGÓ.